

Cuprins

Notă asupra ediției	7
Abrevieri	9
Studiu introductiv	15
I. Autenticitatea tratatului <i>Despre cer</i> și transmiterea textului. Tradiția directă	15
II. Comentatori și traducători ai tratatului. Tradiția indirectă	21
III. Locul tratatului în opera lui Aristotel și data compunerii	27
IV. Titlul și unitatea tratatului	29
V. Structura tratatului și problematica lui	33
1. Teoria cerului. Universul ca mărime perfectă (A, 1).	33
2. Teoria elementelor. Studiul elementului lumii supralunare (A, 2-4).	35
2.1. Demonstrarea existenței unui corp superior cu mișcare circulară (A, 2).	37
2.2. Natura și proprietățile corpului mișcat circular (A, 3).	39
2.3. Deplasarea circulară nu are contrar (A, 4).	40
3. Teoria cerului. Studiul cerului în cele trei înțelesuri (A, 5 – B, 14).	41
3.1. Cerul ca întreg universul (A, 5 – B, 1).	42
3.1.1. Finitudinea cerului (A, 5-7)	42
3.1.1.1. Examinarea în detaliu (A, 5-6)	44
3.1.1.2. Examinarea în general (A, 7)	46
3.1.2. Unicitatea cerului (A, 8-9)	48
3.1.2.1. Examinarea în detaliu (A, 8).....	50
3.1.2.2. Examinarea în general (A, 9).....	54
3.1.3. Eternitatea cerului (A, 10 – B, 1)	60
3.1.3.1. Examinarea fizică (A, 10)	61
3.1.3.2. Examinarea în general (A, 11 – 12).....	63
3.1.3.3. Examinarea tradiției despre cer (B, 1)	73
3.2. Probleme generale ale cerului (B, 2-3).....	76
3.2.1. Diferențele locale ale cerului (B, 2)	76
3.2.2. Diversitatea mișcărilor și corpurilor în cer (B, 3)	81
3.3. Cerul ca orbită extremă a universului (B, 4-6)	82
3.3.1. Sfericitatea cerului (B, 4)	83
3.3.2. Mișcarea primului cer (B, 5-6).....	85
3.3.2.1. Sensul mișcării primului cer (B, 5).....	86
3.3.2.2. Uniformitatea mișcării primului cer (B, 6)	86

3.4.1. Studiul astrelor (B, 7-12)	89
3.4.1.1. Natura și compoziția astrelor (B, 7)	90
3.4.1.2. Mișcarea astrelor (B, 8)	93
3.4.1.3. Armonia sferelor (B, 9)	95
3.4.1.4. Ordinea astrelor (B, 10)	97
3.4.1.5. Sfericitatea astrelor (B, 11)	98
3.4.1.6. Dificultăți ale teoriei astrelor (B, 12)	98
3.4.2. Studiul Pământului (B, 13-14)	110
4. Teoria elementelor. Studiul elementelor lumii sublunare (G, D)	121
4.1. Probleme generale ale elementelor sublunare (G, 1-2)	122
4.1.1. Teorii despre generare (G, 1)	123
4.1.2. Mișcări naturale. Greutate și ușurință (G, 2)	130
4.2. Studiul elementelor sublunare tradiționale (G, 3-8)	134
4.2.1. Existența elementelor (G, 3)	134
4.2.2. Numărul elementelor (G, 4-5)	135
4.2.3. Generarea elementelor (G, 6-7)	140
4.2.4. Configurația elementelor (G, 8)	145
4.3. Studiul greutateii și ușurinței (D)	148
4.3.1. Teorii tradiționale (D, 1-2)	148
4.3.2. Teoria lui Aristotel (D, 3-5)	154
4.3.2.1. Cauza mișcării celor ușoare și celor grele (D, 3)	154
4.3.2.2. Diferențele celor grele și celor ușoare (D, 4-5)	157
4.3.3. Rolul figurii în mișcare (D, 6)	162
Anexă. Schema structurii tratatului Despre cer	163
VI. Încheiere. În loc de concluzii	165
Bibliografie	167
DESPRE CER (traducere)	177
CARTEA I (A) – LUMEA SUPRALUNARĂ (I)	179
Capitolul 1. Universul ca mărime perfectă	179
Capitolul 2. Demonstrarea existenței unui corp superior cu mișcare circulară	181
Capitolul 3. Natura și proprietățile corpului mișcat circular	184
Capitolul 4. Deplasarea circulară nu are contrar	187
Capitolul 5. Finitudinea cerului (I)	189
Capitolul 6. Finitudinea cerului (II)	192
Capitolul 7. Finitudinea cerului (III)	195
Capitolul 8. Unicitatea cerului (I)	199
Capitolul 9. Unicitatea cerului (II)	203
Capitolul 10. Eternitatea cerului (I)	207
Capitolul 11. Eternitatea cerului (II)	210
Capitolul 12. Eternitatea cerului (III)	213

CARTEA a II-a (B) – LUMEA SUPRALUNARĂ (II)	219
Capitolul 1. Eternitatea cerului (IV)	219
Capitolul 2. Diferențele locale ale cerului	221
Capitolul 3. Diversitatea mișcărilor și corpurilor în cer	224
Capitolul 4. Sfericitatea cerului	226
Capitolul 5. Rațiunea revoluției de la est la vest a sferei fixelor	229
Capitolul 6. Uniformitatea mișcării primului cer	230
Capitolul 7. Astrele (I)	233
Capitolul 8. Astrele (II)	234
Capitolul 9. Astrele (III)	237
Capitolul 10. Astrele (IV)	239
Capitolul 11. Astrele (V)	240
Capitolul 12. Astrele (VI)	241
Capitolul 13. Pământul (I)	244
Capitolul 14. Pământul (II)	250
CARTEA a III-a (Γ) – LUMEA SUBLUNARĂ (I)	255
Capitolul 1. Teorii despre generare	255
Capitolul 2. Mișcări naturale. Greutate și ușurință	259
Capitolul 3. Existența elementelor	263
Capitolul 4. Numărul elementelor (I)	265
Capitolul 5. Numărul elementelor (II)	267
Capitolul 6. Generarea elementelor (I)	270
Capitolul 7. Generarea elementelor (II)	272
Capitolul 8. Configurația elementelor	275
CARTEA a IV-a (Δ) – LUMEA SUBLUNARĂ (II)	279
Capitolul 1. Greul și ușorul	279
Capitolul 2. Expunerea și critica teoriilor anterioare	281
Capitolul 3. Teoria lui Aristotel (I)	285
Capitolul 4. Teoria lui Aristotel (II)	287
Capitolul 5. Teoria lui Aristotel (III)	290
Capitolul 6. Figuri și mișcări	293
Sumar analitic al tratatului Despre cer (268a1-313b23)	295
De caelo (text grec – ed. I. Bekker)	305
Note la traducere	353
Anexa (figuri)	417
Indexuri	433
Index român	435
Index grec-român	453

STUDIU INTRODUCŢIV

I. Autenticitatea tratatului *Despre cer* și transmiterea textului. Tradiția directă

Tratatul **Despre cer** face parte din scrierile aristotelice a căror autenticitate nu a fost contestată. Pe de o parte, avem mărturiile antice directe și indirecte în care se fac referiri explicite la tratatul de astronomie aristotelică sau la conținutul și problematica lui. Pe de altă parte, cercetările moderne istorice, filologice și filosofice au consolidat ideea autenticității incontestabile a acestei opere.

Între mărturiile directe, datorate lui Aristotel însuși, aceea de la începutul tratatului de meteorologie¹ face un rezumat al problemelor de filosofie naturală studiate deja. Aristotel declară a fi tratat mai întâi despre cauzele prime ale naturii (**Fizica**, I-II) și despre mișcarea naturală în general (**Fizica**, III-VIII); în al doilea rând, despre ordinea și mișcarea astrelor (**De caelo**, I-II), despre numărul și natura elementelor terestre și despre transformările lor unele în altele (**De caelo**, III-IV); în al treilea rând, despre generarea și distrugerea ființelor în general (**De generatione et corruptione**). Își propune să mai trateze despre lucrurile care se întâmplă conform naturii mai puțin ordonate decât cea a primului element, cel celestial, în regiunea cea mai apropiată de mișcarea astrelor (**Meteorologica**). Locul indică clar și ordinea scrierilor de filosofie naturală. **Despre cer** urmează după **Fizica** și înainte de tratatul **Despre generare și distrugere**. În plus, mărturia lui Aristotel scoate în evidență, dincolo de o aparentă dezordine a *corpus*-ului scrierilor de fizică, unitatea profundă a acestuia. Era firesc atunci ca **De caelo** să facă trimiteri la **Fizica** și **De generatione et corruptione** la **De caelo**.

Există o mulțime de locuri în tratatul de astronomie în care Aristotel face referiri explicite la cărțile **Fizicii**. El nu și-a denumit tratatele în felul în care tradiția s-a obișnuit să o facă. Titlurile nu se regăsesc ca atare în opera lui, de aceea trimiterile indică conținutul acelei părți din **Fizica** la care se face referire. Ele sunt numite când

¹ **Meteor.**, I, 1, 338a20-339a9.

lucrările despre mișcare², când tratatul despre principii³, când tratatul despre timp și mișcare⁴. Alteori referirea este mult mai vagă și indică doar faptul că problema a fost deja cercetată în cărțile **Fizicii**⁵. Există apoi locuri în tratatul **Despre generare și distrugere** care fac referiri explicite la **Despre cer** ca la „tratatul precedent”⁶, sau la teorii stabilite „mai înainte”⁷. Chiar sfârșitul tratatului **Despre cer** (313b21: „Prin urmare, despre greu și ușor, precum și despre proprietățile lor, am explicat definindu-le astfel.”) se leagă de începutul tratatului **Despre generare și distrugere** (314a1: „Să examinăm acum generarea și distrugerea ființelor ...”) ca într-o suită de prelegeri cu o problematică înrudită⁸.

Mărturiile indirecte sunt datorate discipolilor din Lykeion, autorilor de cataloage ale operei aristotelice și comentatorilor antici. Potrivit lui Simplicius, Theophrast, care a urmat la conducerea școlii, în propriul tratat **De caelo**, astăzi pierdut, cita pe cel aristotelic. Apoi, toți comentatorii antici de la Alexandru din Afrodisia la Themistius, Philopon și Simplicius vorbesc de mai multe variante ale lucrării descoperite în manuscrisele vremii⁹. Cu toate acestea, în două din cele patru cataloage de scrieri păstrate, la Diogenes Laertios și Hesychios, tratatele de fizică nu figurează. Așa cum au observat istoricii, aceste liste provenite din tradiția lui Hermippos din Smyrna (sf. sec. al III-lea î.Ch.) se acoperă prea puțin cu scrierile păstrate, în timp ce cataloagele provenite din tradiția lui Andronicos din Rhodos (sec. I î.Ch.), datorate lui Ptolemaios filosoful și unui autor anonim, au multe titluri comune cu ceea ce am moștenit noi. Tratatetele de fizică se regăsesc în acestea două din urmă.

² **De caelo**, I (A), 5, 272a30: „... cum s-a arătat mai înainte, în lucrările despre mișcare (ἐν τοῖς περὶ κινήσεως) ...”, care trimite la **Phys.**, VI, 7; I (A), 7, 275b22 : „... se găsește în tratatele despre mișcare (ἐν τοῖς περὶ κινήσεως)...”, care trimite la **Phys.**, VIII, 10 ; III (Γ), 1, 299a10 : „... s-a precizat mai înainte în lucrările despre mișcare (ἐν τοῖς κινήσεως λόγοις) ...”, care trimite la **Phys.**, VI, 1-2.

³ **De caelo**, I (A), 7, 274a21: „... nu numai potrivit rațiunilor expuse în tratatul nostru despre principii (ἐν τοῖς περὶ τὰς ἀρχάς) ...”, care trimite la **Phys.**, III, 4-8.

⁴ **De caelo**, III (Γ), 4, 303a23: „... despre care am vorbit mai înainte în tratatul despre timp și mișcare (ἐν τοῖς περὶ χρόνου καὶ κινήσεως) ...”, care trimite la **Phys.**, VI, 1-2.

⁵ **De caelo**, II (B), 4, 286b18: „... precum s-a determinat mai înainte ...”, care trimite la **Phys.**, III, 6 ; IV, 3, 311a11 : „... așa cum am spus în primele prelegeri ...”, care trimite la **Phys.**, VIII, 4.

⁶ **De gen. et corr.**, I, 8, 325b33: „Am vorbit despre suprafețele indivizibile în tratatul nostru precedent “, care trimite la **De caelo**, III (Γ), 1, 298b33.

⁷ **De gen. et corr.**, II, 4, 331a6 : „De vreme ce s-a stabilit mai înainte că, pentru corpurile simple, generarea este reciprocă ...”, trimite la **De caelo**, III (Γ), 6, 304b23.

⁸ Cf. J.Tricot în Aristote, **De la génération et de la corruption**, Éd. J.Vrin, Paris, 1951, p.1, n.1.

⁹ V.P.Moraux, **Introduction** în Aristote, **Du ciel**, Éd. Les Belles Lettres, Paris, 1965, p.CLXII.

Filosoful însuși își împărțea operele în două categorii. Din prima făceau parte cele publicate, cele în circulație (τὰ ἐγκύκλια), pe care le numea scrieri *exoterice* (οἱ ἐξωτερικοὶ λόγοι). Cele mai răspândite până în sec. I î.Ch., ele nu ne-au parvenit decât fragmentar. În a doua categorie erau rânduite scrierile *esoterice* (οἱ ἐσωτερικοὶ λόγοι) constituite din cursuri (μέθοδοι) și lucrări de școală (πραγματεῖαι) de la Lykeion. Destinate auditoriului restrâns și inițiat, ele se mai numeau și scrieri *acroamatice* (οἱ ἀκροαματικοὶ λόγοι), iar antichitatea le-a cunoscut mai bine după ediția lui Andronicos din Rhodos. Se presupune înaintea morții lui Aristotel doar o publicare parțială, pentru uzul școlii, a scrierilor acroamatice¹⁰. Acestea din urmă, în parte încă, s-au conservat până la noi, încât Aristotel-ul nostru este altul decât cel cunoscut antichității până în sec. I î.Ch.. Dar, cum s-a spus¹¹, istoria a păstrat partea cea mai semnificativă a acestor opere, între care și tratatele de fizică împreună cu **De caelo**.

Istoria textelor aristotelice păstrate poate fi scrisă doar cu multe goluri și presupuneri, iar cercetarea transiterii *corpus*-ului aristotelic este departe de a fi încheiată. Tratatul de astronomie este, din acest punct de vedere, în situația privilegiată de a fi făcut obiectul a numeroase studii, între care cel al lui P.Moraux¹² este cel mai important și ale cărui concluzii le vom utiliza în cele ce urmează. El studiază raportul între manuscrisele în care s-a păstrat tratatul stabilind o serie de concluzii importante și evidențiind, pe de altă parte, dificultățile cercetării transiterii textului.

În primul rând, dificultățile țin de natura însăși a scrierilor acroamatice păstrate. Ca și celelalte tratate de fizică, **De caelo** este rezultatul prelegerilor adresate unui auditoriu restrâns și inițiat și provine dintr-unul sau mai multe cursuri consacrate problemelor de astronomie. Numeroase pasaje par a avea o redactare finală într-un stil literar îngrijit, în timp ce altele, concentrate, laconice și dificil de înțeles, par a fi doar note de curs menite să ajute dezvoltările orale ale maestrului. Dincolo de aceste inegalități stilistice, există totuși grija unei organizări sistematice vizibilă în trimiteri de la un curs la altul, rezumate ale concluziilor și problemelor studiate deja sau stabiliri periodice a celor care rămân de tratat. Cu certitudine, Aristotel nu și-a scris impresionanta operă filosofică după un plan structurat dintru început. Dimpotrivă, există nenumărate motive pentru a conchide că autorul a revenit frecvent asupra primei variante, modificând-o și completând-o. În plus, se pare că unele tratate s-au constituit, sub forma consacrată de tradiția aristotelică, prin gruparea unor studii de mai mică întindere¹³. Paul Moraux a arătat cum urmele unui asemenea stadiu de elaborare al operei aristotelice s-au conservat în vechile liste ale tradiției¹⁴. Ordonarea și

¹⁰ Cf. O.Hamelin, **Le système d'Aristote**, Éd. Félix Alcan, Paris, 1920, p.57.

¹¹ Cf. L.Robin, **La pensée grecque**, Éd. La Renaissance du Livre, Paris, 1923, p.293.

¹² V. n.9.

¹³ Cf. P.Moraux, **ibid.**, p.VIII.

¹⁴ V. P.Moraux, **Les listes anciennes des ouvrages d'Aristote**, Louvain et Paris, 1951.

sistematizarea operei acroamatice a fost începută de Aristotel și realizată în parte doar. Fiind prelegeri izvorâte dintr-un învățământ oral, omogenitatea și coerența stilistică au avut de suferit chiar acolo unde filosoful însuși a intervenit. Începută de Aristotel și continuată de discipoli, această sistematizare a fost împlinită de editorii lui. O mărturie explicită găsim la Porphyrios¹⁵: „Dar am făcut precum Apollodor din Atena și Andronicos peripateticianul; unul a reunit în zece tomuri operele poetului comic Epicharmos; celălalt a împărțit operele lui Aristotel și pe cele ale lui Theophrast, reunind subiectele asemănătoare”. Primele copii ale tratatelor trebuie să fi fost făcute de discipolii maestrului, după variante ușor diferite, căci potrivit lui Simplicius¹⁶, textele **Fizicii** de care dispuneau Theophrast și Eudemos nu erau identice, ceea ce a dus la un schimb de scrisori între ei.

În al doilea rând, dificultățile stabilirii transmiterii textului își au originea în cele două tradiții diferite moștenite. Potrivit primeia, opera lui Aristotel este lăsată moștenire discipolului său Theophrast, care o lasă moștenire, după testamentul reprodus de Diogenes Laertios, împreună cu opera sa, elevului și prietenului său Neleus din Skepsis¹⁷. De la cel din urmă sunt cumpărate de regele Ptolemaios Filosoful pentru biblioteca din Alexandria, după mărturia lui Athenaios¹⁸. Aceasta este tradiția lui Hermippos din Smyrna (sf. sec. al III-lea î.Ch.), probabil discipol al lui Callimahos, primul bibliotecar al bibliotecii din Alexandria, poet erudit și inițiator al alexandrinismului. Acestei tradiții îi datorăm și cataloagele operei aristotelice întocmite de Diogenes Laertios și Hesychios, care se acoperă prea puțin cu scrierile ajunse până la noi și în care tratatele de fizică nu figurează.

A doua tradiție se bazează pe mărturia lui Strabon¹⁹, de la care este preluată, probabil, și de Plutarh²⁰. Potrivit acesteia, Neleus din Skepsis, de frica Attalizilor din Pergam, mari amatori de achiziții rare, a ascuns opera moștenită de la Aristotel și Theophrast. Manuscrisele au fost găsite de către urmași pe la anul 100 î.Ch., cumpărate de Apellicon din Teos, care dă și o primă ediție a operei acroamatice în 86 î.Ch., cu multe erori însă. În 85 î.Ch. Apellicon moare, iar Sulla, cuceritorul din 87 î.Ch. al Atenei, le duce la Roma. Aici operele sunt studiate de gramăticul Tyrannion din Amisos, filosof aristotelician, care încearcă să îndrepte greșelile. Dar primul care publică o ediție științifică a operei acroamatice, ajutat și de adnotările lui Tyrannion, este Andronicos din Rhodos către anul 70 î.Ch.. Din această tradiție provin catalogul de opere aristotelice datorat lui Ptolemaios Filosoful, peripatetician din sec. I – II, d. Ch.,

¹⁵ **Viața lui Plotin**, 24, 5-11.

¹⁶ **In phys.**, 923, 8-15.

¹⁷ Diog. Laert., V, 52.

¹⁸ **Ospățul înțelepților**, I, 4.

¹⁹ **Geografia**, XIII, 1, 54.

²⁰ **Vieți paralele**, Sulla, 26.

conservat la doi autori arabi din sec. al XIII-lea²¹ și tradus apoi în latină, și catalogul lui Anonymus. De remarcat că cele două cuprind scrierile de fizică. Cele două tradiții antice sunt contradictorii doar în aparență. Ele ascund fiecare un sâmbure de adevăr, căci, în vremea când Apellicon aducea la Atena manuscrisele moștenite de Neleus din Skepsis, este probabil ca bogata bibliotecă din Alexandria să fi posedat deja de multă vreme mai multe exemplare din principalele opere ale lui Aristotel. După publicarea primei ediții științifice de către Andronicos, începând cu mijlocul sec. I î.Ch., se observă un reviriment al studiilor aristotelice, dar sugestiile lui privind împărțirea *corpus*-ului sau autenticitatea unora dintre tratate au rămas fără mare influență asupra tradiției directe, de unde ideea că în epocă circulau în număr relativ mare copii complete sau parțiale ale operei, precum în Lykeion sau filialele străine așa cum era cea fondată de Eudemos la Rhodos²². Lecțiunile diferite care se întâlnesc la primii comentatori, discuțiile în jurul autenticității unora dintre tratate, așa cum este schimbul de scrisori între Theophrast și Eudemos privitor la textul **Fizicii**, întăresc ideea că, departe de a fi singura, ediția lui Andronicos era comparată cu numeroase alte variante ale textelor.

De caelo nu face excepție. Alexandru din Afrodisia (sec. II – III d.Ch.), al cărui comentariu, pierdut astăzi, s-a conservat doar fragmentar la Simplicius (sec. al VI-lea d.Ch.), vorbește despre numeroase nepotriviri întâlnite în manuscrisele vremii²³. Simplicius, în singurul comentariu conservat în limba greacă, semnaleză o mulțime de variante ale aceluiași locuri²⁴. Toți comentatorii antici începând cu Alexandru, Themistius, Philopon, Proclus citează și parafrazează după manuscrise diferite ale tratatului, iar Simplicius, în amplul său comentariu de peste 700 de pagini, nu o face după aceeași ediție²⁵. De la această multitudine de variante și bogăție de citate, parafraze și comentarii care circulau după sec. I d.Ch., până la corecturi și conjecturi care să se substituie textului aristotelic original, atunci când era judecat ca inaccesibil sau prea încifrat, nu era decât un pas. Moraux semnaleză câteva locuri în care intervine Alexandru din Afrodisia²⁶ sau Simplicius²⁷.

În al treilea rând, dificultățile reconstituirii transiterii textului lui **De caelo** provin din sărăcia informațiilor referitoare la perioada de peste un mileniu care desparte ediția

²¹ La Al-Kifti (m.1248) și Ibn Abi Oseibiam (m.1269), cf. A.Frenkian, **Izvoarele filosofiei grecești**, în Diogenes Laertios, **Despre viețile și doctrinele filozofilor**, Ed. Academiei, București, 1963, p.76, n.2.

²² V. P.Moraux, **ibid.**, p.CLXI și urm.

²³ V. P.Moraux, **ibid.**, p.CLXII, n.1.

²⁴ V. P.Moraux, **ibid.**, p.CLXII, n.2.

²⁵ V. P.Moraux, **ibid.**, p.CLXII, n.3.

²⁶ **Ibid.**, p.CLXIII-CLXV; v. în **Note la trad.:** I (A), 12, n.49, ref. 283a26 ; III (Γ), 2, n.8, ref. 300b21 ; III (Γ), 6, n.5, ref. 305a17.

²⁷ V. în **Note la trad.:** II (B), 13, n.13, ref. 293b31.

lui Andronicos de secolele IX-X în care au fost executate cele mai vechi manuscrise păstrate. Cu alte cuvinte, care este raportul între cele din urmă și exemplarele din **De caelo** utilizate de Simplicius și ceilalți comentatori ? Hermann Diels, studiind aceeași problemă pentru textul **Fizicii** și comparând tradiția indirectă cu cea directă, ajunge la concluzia că toate manuscrisele păstrate provin dintr-un arhetip unic, executat probabil între anii 600 și 800²⁸. Paul Moraux reface întrebarea pentru textul lui **De caelo** pornind de la existența a două familii de manuscrise care conservă tratatul. Familia **a**, puțin numeroasă și reprezentată doar de trei sau patru exemplare, între care cel mai important este **Parisinus graecus 1853** (**E**, mijl. sec. al X-lea), care nu a dat naștere unei descendențe de manuscrise la fel de numeroase ca familia **b** din care fac parte toate celelalte. Cel mai important reprezentant al celei de-a doua familii, care cuprinde peste 50 de manuscrise, este **Vindobonensis phil. gr. 100** (**J**, a doua jumătate a sec. al IX-lea), provenind de la Constantinopol, fiind probabil contemporan cu reorganizarea universității în timpul împăratului Theophil. Două categorii de deosebiri diferențiază cele două familii de manuscrise. Mai întâi, o serie de lecturi diferite care duc la sensuri total diferite ale locurilor respective. În al doilea rând, o serie de deosebiri de ordin stilistic fără urmări esențiale asupra înțelegerii pasajelor, cum este omisiunea verbului „a fi”, particulele de legătură sau ordinea cuvintelor în frază. Paul Moraux ajunge la concluzia că la originea celor două familii de manuscrise trebuie să se afle două arhetipuri scrise în unciale, dintre care primul copiat în minuscule, în ordine cronologică, a dat naștere numeroasei familii **b**, iar cel din urmă este la originea familiei **a**. Momentul este pus în legătură cu trecerea de la caracterele unciale la minuscule (μεταγραφικητισμός), având astfel două transliterări independente. În timp influențele reciproce ale celor două familii de manuscrise au dat naștere exemplarelor mixte în care un text de bază este corectat și adnotat după sugestiile din exemplare aparținând celeilalte familii²⁹. Astfel, tradiția medievală directă, care începe cu a doua jumătate a sec. al IX-lea (**J**) și al X-lea (**E**), inventariată de P.Moraux³⁰, cuprinde 58 de manuscrise care păstrează textul tratatului, copiate până în sec. al XVI-lea. Între ele, principalele care stau la baza textelor editate recent sunt următoarele:

- J** (fam.**b**) – **Vindobonensis phil. gr. 100**, mijl. sec al IX-lea;
- E** (fam.**a**) – **Parisinus gr. 1853**, mijl. sec. al X-lea;
- H** (fam.**b**) – **Vaticanus gr. 1027**, sec. al XII-lea;
- L** (fam.**a**) – **Vaticanus gr. 253**, sec.al XIII-lea;
- W** (fam.**b**) – **Ambrosianus gr. 512**, M46 sup., sec. al XIII-lea;
- F** (fam.**a** & **b**) – **Laurentianus LXXXVII-7**, sec. al XIV-lea.

²⁸ V. P.Moraux, **ibid.**, p.CLXVI.

²⁹ V. P.Moraux, **ibid.**, p.CLXV-CLXXII.

³⁰ V. P.Moraux, **ibid.**, p.CLXXIII-CLXXXIV.